

Kuvittelun mahdollisuudet uskonnon tutkimuksessa

Arvio teoksesta Viholainen, Aila, Jaana Kouri & Tiina Mahlamäki toim. *Kuvittelu ja uskonto. Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2020. 350 s. ISBN: 978-951-858-137-9.

Hanna Gebraad

FT Aila Viholaisen, FT, KM Jaana Kourin ja dosentti, FT Tiina Mahlamäen toimittama *Kuvittelu ja uskonto* on monipuolinen katsaus ja keskustelunavaus kuvittelun käsitteestä suomalaisessa uskonnon ja kulttuurin tutkimuksessa. Teoksen keskeisenä tavoitteena on tarkastella, mitä uutta ja käyttökelpoista kuvittelun käsite voisi antaa erilaisten uskonnon tutkimuksen aihepiirien tarkasteluun.

Kuvittelu ja uskonto koostuu johdannon lisäksi kymmenestä artikkelista, joissa kaikissa uskonnon tutkijat – uskontotieteilijät, teologit ja perinteentutkijat – käsittelevät tutkimusaihettaan kuvittelun käsitteen näkökulmasta ja tarkastelevat, miten kuvittelun käsitettä ja sen eri teorioita voidaan käyttää uskonnon tutkimuksessa. Kuvittelulle ei ole teoksessa annettu mitään yhtä ja yhtenäistä määritelmää. Sen sijaan kukin kirjoittaja on hahmotellut käsitettä omista lähtökohdistaan käsin, hyödyntäen eri näkökulmia ja määrittelyjä. Kirjoittajat soveltavat kuvittelun käsitettä tutkimuksen eri rajapinnoilla, tarkastellen tutkittavien yksilöiden tai yhteisöjen kuvittelun tekniikoita, mutta myös kuvittelua tutkijan työkaluna. Käsittelyn alle tulevat myös erilaiset kuvittelun reunaehdot, materiaaliset ja yhteisölliset käytännöt ja dynamiikat.

Kuten teoksen johdannossa todetaan, kuvittelu on käsite, joka on kaikille tuttu ja arjessa käytetty, mutta jonka lähempi tarkastelu herättää koko joukon kysymyksiä. Mitä kuvittelu ja mielikuvitus oikeastaan ovat? Kuvittelulle annettuja merkityksiä jäljitetään teoksen eri artikkeleissa pitkälle antiikin filosofeihin, Platoniin ja Aristoteleeseen asti. Tärkeä huomio on, ettei kuvittelu tässä yhteydessä viittaa mihinkään lähtökohtaisesti epätoteen tai valheelliseen. Sen sijaan se kirjoittajasta riippuen näyttäytyy esimerkiksi erilaisten mahdollisten kehityskulkujen tai vaihtoehtojen simuloimisena tai yhteisöllisyyden rakentamisen välineenä. Mutta millaista on luonteeltaan kuvittelun kautta saavutettava tieto? Entä miten erilaisia kuvittelemisen tekniikoita käytetään yksin tai yhdessä?

Kuvittelun tekniikoita, yhteisöjä ja reunaehtoja

Kuvittelu ja uskonto kuljettaa lukijaa vaihtelevissa maisemissa niin ajan kuin paikankin puolesta. Kuvittelua tarkastellaan monesta eri näkökulmasta; sen rajoja, vuorovaikutuksellisuutta, käsitteellistyksiä eri aikoina ja käyttökelpoisuutta uskonnollisten ilmiöiden jäsentämisessä. Osassa artikkeleita näkökulma on historiallinen. Aila Viholainen kirjoittaa keskiaikaisesta kuvittelusta ja siitä, miten keskiaikaiset materiaaliset kuvat houkuttelevat kuvittelemaan. FL Tomas Mansikka avaa tieteenhistoriaa totutusta poikkeavalla tavalla kuvatessaan poeettisen mielikuvituksen merkityksiä ja Rene Descartesin ajattelua ja persoonaa suhteessa 1600-luvun ajatteluun. Kuva rationaalisuuden ja kriittisyyden esitaistelijasta monipuolistuu yllättävilläkin tavoilla. Professori, FT Lotte Tarkan artikkelissa ruoditaan sitä, miten mielikuvitusta on käsitelty kansanrunouden tutkimuksessa eri aikoina.

Historiasta nykyaikaan kuljetaan professori Terhi Utraisen ja dosentti, VTT Kari Mikko Vesalan matkassa, kun he kuvaavat Lourdesin pyhiinvaelluskohteen syntyä ja institutionalisoitumista ja sitä, mitä erilaisia kuvitteluja ja kuvittelijoita Lourdes-ilmiötä on ollut ajan saatossa tuottamassa. Artikkelissa on mielestäni erityisen mielenkiintoista erilaisten kuvittelujen ja kuvittelevien toimijoiden nivoutuminen yhteen. Kirjoittajat avaavat systemaattisesti prosessia, jossa Bernadetten näky muuttuu asteittain yhteisesti kuvitelluksi hänen maineensa kiiriessä ja vierailijamäärien lisääntyessä. He kuvaavat myös, kuinka tätä kuvittelua neuvotellaan ja hallinnoidaan kirkon instituution piirissä, ja miten myös taloudellisen voitontavoittelun mahdollisuuksien kuvittelu tulee osaksi ilmiökokonaisuutta, jonka yhteinen nimittäjä on Lourdesin pyhiinvaelluskohde. Kuvittelun dynaamisia prosesseja käsittelee myös dosentti, TT Päivi Salmesvuori, joka tarkastelee 1800–1900-lukujen vaihteessa eläneen suomalaisen horrossaarnaaja Helena Konttisen toimintaa. Salmesvuori kuvaa, kuinka Konttinen kuvittelee kokemustaan ja viestii sen kertomalla yleisölle, jonka kanssa vuorovaikutuksessa vahvistuu Konttisen horrossaarnaajan identiteetti. Dosentti, FT Tiina Mahlamäen artikkelissa syvennyttään kuvitteluun antroposofian kontekstissa, etenkin Kersti Bergrothin teoksessa *Urbans Väg* (1919). Mahlamäki kuvaa myös kuvittelua oman tutkimustyönsä välineenä. Kuvittelu ei tarkoita mielikuvituksen vapaata laukkaa, vaan se on osa hermeneuttista ja etnografista tutkimusotetta, jossa tavoitteena on mahdollisimman hyvin ymmärtää tutkittavan kokemusta ja tulkintaa maailmasta. Tällaista hienovaraista kuvittelua harjoittavat luultavasti myös esimerkiksi biografit.

Kuvittelun käsitettä sovelletaan monipuolisesti myös nykyaikaisten ilmiöiden tarkasteluun. Jaana Kouri lähestyy kuvittelun käsitteen avulla nykyshamanismia ja sen yhteisöllisen kuvittelun tekniikkaa. FT Heikki Pesosen artikkelissa puolestaan tarkastellaan kuvittelua populaarikulttuurissa, tarkemmin ottaen sitä, millaisia ”ekoapokalypseja” katastrofielokuvissa esiintyy ja millaista kuvittelua niihin liittyy. Dosentti, FT Minna Opas puolestaan kuvaa Perun sademetsässä asuvien Yinejen kristillisiä yhteisöjä ja niiden erilaisia rukoilukäytäntöjä, millaista jumalsuhteen kuvittelua nämä käytännöt mahdollistavat, sekä miten nämä vaikuttavat yhteisöjen välisiin suhteisiin. Yine-heimon kristillisten yhteisöjen erilaisia rukouskäytäntöjä eritellessään Opas yhdistää mielenkiintoisella tavalla yhteiset kehon, äänen ja tilan käytön käytännöt, kielikuvat ja sen, miten nämä kaikki ilmentävät ja mahdollistavat tietynlaista näkemystä yksilön suhteesta jumalaan.

Teoksen lopussa dosentti, FT Teemu Taira ottaa tarkastelun alle uskontotieteen itsensä; miten uskontoa on kuviteltu oppiaineen piirissä eri aikoina ja millaista dynamiikkaa tässä kuvittelussa on nähtävissä. Tairan analyysi uskontotieteellisestä uskonnon kuvittelun tavasta on ajatuksia herättävä etenkin siltä osin, kuin Taira kuvaa prosessia, jossa uskonnon tutkijat toisaalta hyödyntävät arkiajattelua uskonnosta, toisaalta ottavat siihen kriittistä etäisyyttä ja pyrkivät myös näkemään tutkimuskohteensa toisin tuodakseen esiin uusia näkökulmia. Sinänsä uskonnon tutkijoiden muuttuvat tavat määrittellä tai ymmärtää uskonnoksi nimettyä ilmiötä voi kuvata yhtä hyvin muidenkin analyttisten käsitteiden avulla: voidaan puhua uskontodiskurssista tai uskonnon konstruoinnista. Nähdäkseni itse kuvittelun käsitteen käyttö tässä yhteydessä on lukijan ajattelua herättelevää toisin kuvittelua: kuvittelu ei paikannu vain villiin spekulatioon tai irreaaliseen, vaan kuvittelua on mukana myös vakavasti otettavassa, empiiriseen aineistoon ankkuroituvassa tieteellisessä toiminnassa. Tieteellinen yhteisö siinä kuin mikä tahansa yhteisö asettaa kuvittelulle reunaehdoja, ja tieteen kohdalla reunaehdot ovat varsin tiukat. Myös tieteessä yhteisöllisyys on portinvartijana yksittäisten tutkijoiden kuvitteluille, joita on aina peilattava tutkimusaineistoa vasten ja sen rajat tunnistaen.

Oma näkökulmani *Kuvitteluun ja uskontoon* on uskontotieteilijän, joten aihepiiri on minulle jokseenkin tuttu. Löysin teoksesta kuitenkin paljon uutta ja ajattelua haastavaa. Oman tutkimukseni keskiössä on uskonnollinen innovaatio, ja minulle tämän kokoelman mielenkiintoisin anti on siinä, miten kirjoittajat paikantavat kuvittelua analyttisesti ihmisen yksilöllisten mielenliikkeiden ulkopuolelle yhteisöllisiin, materiaalsiin käytäntöihin ja tuotteisiin. Kuvittelu on yhteisöllistä, materiaalista ja dynaamista. Erinomainen esimerkki tästä on Minna Oppaan käyttämä kuvittelun teknologian käsite ja kuvittelun tarkastelu ruumiillisena ja materiaalisena toimintana.

Kuvittelun paikat, rajat – ja vaarat

Aila Viholainen kuvaa *Kuvittelu ja uskonnon* johdannossa, kuinka kirjoittajien välisissä keskusteluissa kävi selväksi, miten ”ristiriitainen ja kontekstisidonnainen” (s. 8) kuvittelun käsite on. Tämä ristiriitaisuus välittyy myös artikkelikokoelmaa lukiessa: yhtä ja yhdenmukaista tulkintaa ei edes haeta, sen sijaan lopputulos on moniääninen ja -näkökulmainen. Sellaisena se ei päästä lukijaansa helpolla. Artikkelien välillä siirtyminen vaatii ajoittain ajatusten nollausta, jotta pääsee jälleen kiinni uuteen kulmaan ja aihepiiriin. Artikkelit ovat myös kirjaukseltaan paikoin erittäin tiheitä ja niiden sujuva lukeminen edellyttää lukijalta jonkin verran etukäteistietämystä kulloisestakin aihepiiristä ja teoreettisista taustoista. Toisaalta artikkelit ovat kautta linjan ansiokkaan tiiviitä ja napakoita. Laaja-alaisuus luultavasti myös takaa, että hyvin monenlaisten aiheiden tutkijat voivat löytää teoksesta tarttumapintaa ja hyödyllisiä näkökulmia omaan työhönsä. Osansa voivat saada esimerkiksi kansanperinteen, uususkonnollisuuden, uskonnon ja median, yrittäjyyden tai populaarikulttuurin tutkijat. Aila Viholainen on kokoelman johdantoa kirjoittaessaan tehnyt hyvää työtä tiivistäessään esiin teoksen punaisen langan ja avatessaan useimmissa artikkeleissa keskeisiä kokemuksen, kertomuksen ja performatiivin käsitteitä. Johdantoon voi hyvin palata myös kesken artikkeleihin tutustumisen.

Kuvittelu ei välttämättä merkitse haihattelua tai pilvilinnojen kehittelyä, vaan yleensäkin kykyä visualisoida ja hahmottaa asioita, jotka eivät ole konkreettisesti nähtävillä. Mutta mihin asettuvat kuvittelun käsitteen rajat? Jossain mielessä kuvittelua voi kai ajatella olevan kaikessa ajattelussamme, koska havainnot on yhdistettävä aina toisiinsa tulkinnalla. Niinpä ajatteluun sisältyy aina jotakin, mikä ei ole konkreettisesti läsnä. Entä voiko kaikenlaista luovaa yhteisöllisyyttä lähestyä kuvittelun käsitteen kautta? Uskontotieteilijälle mielenkiintoinen kysymys pohdittavaksi on myös, voisiko kuvittelun käsitteen avulla purkaa joitain niistä ongelmista, joita uskon käsite on uskontotieteen kentällä aiheuttanut.

Kuvittelun mahdolliset vaarat jäävät melko vähille huomioille. Ne eivät toki ole kirjan tähtäimessäkään, vaan kuvittelun käsitteen tutkimuksellinen anti. Viholainen käsittelee teoksen johdanto-osuudessa lyhyesti myös kuvittelun ongelmia ottaen esimerkiksi äärioikeiston identiteetin rakentamisessaan hyödyntämät keskiaikafantasiat ja kytkökset esoteerisiin liikkeisiin. Kenties viimeaikaiset poliittiset keskustelut saavat aikaan tarpeen pohtia aktiivisesti myös kuvittelun – ja kertomusten – vaaroja. Omakohtaisella kokemuksella on monesti paljon annettavaa, mutta musta tuntuu - asiantuntijuuteen tulee silti suhtautua kriittisesti. Aivan erityisesti tutkijan on pidettävä kuvittelunsa tiukasti aineistoon ankkuroituna. Toisaalta kuvittelu on olennaista kaikenlaisessa uuden luomisessa ja myös tutkijan työssä.

Kuvittelu ja uskonto on ehdottomasti tutustumisen arvoinen kenelle tahansa uskonnon- ja perinteentutkimuksen ajankohtaisista kysymyksistä kiinnostuneelle. Artikkelien aiheiden monipuolisuus takaa, että hyvin erilaisista teemoista kiinnostuneet löytänevät teoksesta tarttumapintaa. Ainakin allekirjoittanut kohtasi myös tervetullutta haastetta ja useita uusia näkökulmia, joiden pohjalta voi kuvitella toisin myös omia tutkimuksen kohteita.

Hanna Gebraad, FM, uskontotieteen väitöskirjatutkija, Turun yliopisto.